

SUCİ YAZITI'NIN İLK SATIRIYLA İLGİLİ YENİ BİR ÖNERİ

Erhan AYDIN*

tenrim yüz yaşayın a

ÖZET

Suci Yazıtı Moğolistan'da bulunan ancak daha sonra kaybolan ve bugün nerede olduğu bilinmeyen önemli yazıtlardan biridir. Yazıt 11 satırdan oluşmakta olup ilk dokuz satır aşağıdan yukarıya doğru, 10 ve 11. satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. İlk zamanlar Yenisey bölgesi yazıtlarından biri olarak değerlendirilen yazıtla ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir bölümünün yazıtın ilk satırıyla ilgili olduğu söylenebilir. Yazıtın ilk satırından hareket ederek çeşitli tarihlendirme önerileri ortaya atılmıştır. Bu önerilerin, yazıtın ya Uygur Kağanlığı dönemine ya da Moğolistan'daki Kırgız egemenliği dönemine ait olduğu yönünde olduğunu söylemek mümkündür. Yazıtta Kırgızların adının geçmesi ve yazıt kahramanının Kırgız olması yazıtın değerini artırmaktadır. Bu makalede yazıtın ilk satırının sonunun kel[tim] 'geldim' biçiminde tamamlanmasından kaynaklanan bir anlamlandırma sorunu üzerinde durulmuştur. kel[tim] 'geldim' biçiminde tamamlanan satırdan yazıt kahramanının nereden nereye geldiği gibi karmaşık bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Satırın sonunun kel[igme] 'gelen' biçiminde tamamlanması durumunda, kel[igme] 'gelen' sözcüğünün, ikinci satırın başında bulunan kırkız oğlu ad tamlamasının sıfatı olduğu ortaya çıkmakta, böylelikle yazıt kahramanı bir yerden bir yere gitmemekte, kel- fiili ile Kırgızların orta ve kuzey Moğolistan'ı ele geçirme amaçlı gelişlerinden söz edildiği anlaşılmaktadır. Önceleri Klyaştorıny, Bazın ve Mori tarafından önerilen ata 'atarak, sürerek' zarfının satırın anlamsal bağlamına da uyduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Moğolistan Yazıtları, Eski Türkçe, Suci Yazıtı, Kırgızlar.

A NEW SUGGESTION ON THE FIRST LINE OF THE SUCI INSCRIPTION

ABSTRACT

Suci Inscription is an important inscription, which later disappeared and today it is not known where it is located. The inscription is made up of 11 lines; the first nine are from bottom to top, and the 10th and 11th lines are from right to left. There are a number of studies on the inscriptions, which was once thought to be an inscription from the area of Yenisei. It can be well said that the great majority of these studies deal with the first line of the inscription. Benefitting from the first line of the inscription, a number of dates have been suggested about the period of the inscription. According to these suggestions, the inscription either belongs to the period of Uighur Khanate or to the period of the Kyrgyz rule in Mongolia. The fact that in the inscription the name of the Kirgiz is mentioned and the hero of the inscription is Kirgiz increase the significance of the inscription. In this article an emphasis has been made on the

* Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: erhana@erciyes.edu.tr

problem of the interpretation at the end of the first line of the inscription, which results from the *kel[tim]* 'I came' completion of the line. A complicated situation about whence the hero of the inscription came to arises from the *kel[tim]* 'I came' completion. If the end of the line is completed as *kel[igme]* 'coming', then it appears that the word is the adjective of the noun phrase of *kırkız oğlu*, which is at the beginning of the second line. As a result, the hero of the inscription is not going from somewhere to somewhere; from the verb *kel-* it is understood that it mentions that the Kirgiz came for the purpose of capturing middle and North Mongolia. It also seems that it is meaningfully suitable with the adverb *ata* 'driving, expelling' as previously suggested by Klyāstorniy, Bazin and Mori.

Key Words: Old Turkic Inscriptions, Inscriptions of Mongolia, Old Turkish, Inscription of Suci, The Kirgiz.

Giriş

Suci Yazıtı'nı 1900 yılında G. J. Ramstedt, Ulan Batur (Urga)'dan Handu-Wang Manastırı'na giderken kuzey Moğolistan'da Ar-Ashatu dağı, Dolon Huduk civarında, Sudcin-Dava'da bulmuştur. Ramstedt, 1909 yılında S. Pālsi ile birlikte yazıtı yeniden görmüş ve incelemiştir (Ramstedt 1913: 3).

Yazıt 11 satırdan oluşmakta olup ilk dokuz satır aşağıdan yukarıya doğru, 10 ve 11. satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. Yazıtın bugün nerede olduğu bilinmemektedir.

Yazıt L. Bazin tarafından yazıtın ilk satırından hareket edilerek 840'tan sonraki yani Ötüken ve civarındaki Kirgiz egemenliği dönemine yerleştirilmek istenir (1991: 96-97). O. F. Sertkaya, Suci Yazıtı'nın 840 yılından sonra yazılmış olduğunu belirtmekte (1992: 333) ise de yazıtın tarihlendirilmesi konusunu ele aldığı bir başka makalesinde yazıtın ilk iki satırından hareket ederek yazıt sahibinin Kirgizlere gönderilen bir elçi olabileceğini öne sürerek yazıtı, 780'i geçmemek üzere tarihlendirir ve Uygur Kağanlığı yazıtlarından sayar (2001: 309). İlk zamanlar Yenisey yazıtı olduğu düşünülerek S. Ye. Malov tarafından 47 numara ile numaralandırılır (1952: 84-90). Yazıttaki Mani dinini çağrıştıran bir iki sözcükle beraber yazıtın bulunduğu yer de dikkate alındığında yazıtın Yenisey bölgesi yazıtlarından olmadığı öne sürülebilir.

Yazıt üzerinde yapılan ilk çalışma G. J. Ramstedt'e aittir (1913: 3-9). Ramstedt'ten sonra Malov (1926: 65-66), Orkun (1936: 155-159), Malov (1951: 76-77), Malov (1952: 84-90), Batmanov (1959: 168), Aydarov (1971: 353-354), Tekin (2000: 230), Sertkaya (2001: 307-312), Berta (2004: 315-323) ve Şirin User (2009: 474) tarafından bütünüyle yayımlanmıştır.

1. Yazıtla İlgili Sorunlar

Yazıtla ilgili çözümlenmeyi bekleyen sorunlar bulunmaktadır. Elbette en büyük sorun yazıtın bugün nerede olduğunun bilinmemesidir. Bu nedenle yazıtın ilk fotoğrafını alan Ramstedt'e güvenmekten başka çare yok gibidir. Yazıttaki sorunların başında yazıtın ilk iki satırı gelir. Diğer çözüm bekleyen sorunlardan biri, yazıtın 6. satırının sonunda bulunan ve silinmiş yerler onarılarak naşirlerin büyük bir bölümünce *oglumın* 'çocuklarımı' okunan ibarenin Á. Berta tarafından *bagladım* okunmasıdır. H. Şirin User de bu konuyu bir makalesinde işlemiştir (2008: 142-143). İyice görünmeyen harflere tahmini ses değerleri veren Berta ve Şirin User'in okuma ve anlamlandırmaları yalnızca bir öneridir. Yazıtta önemli sorunlardan biri de yazıtın 7. satırında geçen *mar* ve 9. satırında geçen *marımınça* sözcükleridir. Neredeyse bütün naşirlerce Süryanice *mar* 'usta, hoca, öğretmen' sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir. G. Clauson TT III'te tespit edilen *marim* (Skr. *marmā*) ile Suci'deki *marim* biçimini aynı sanmış ve sözlüğüne de bu şekilde almıştır (ED 772a). Ancak Suci'deki biçim Süryanice *mar* 'hoca, usta' sözcüğü olmalıdır. Ardındaki *+m* ise Tü. teklik 1. kişi iyelik ekidir. Sözcük için ayrıca krş. (Erdal 2004: 183). Yazıtın 9. satırındaki *marımınça* içinse *mar* sözcüğünün arkasındaki *+m* ekinin 1. kişi iyelik eki, *+In*'in belirtme durumu eki ve *+çA* ekininse eşitlik eki olduğu söylenebilir (Erdal 2004: 183). Sertkaya ise yazıtta iki yerde geçen *mar* sözcüğünü *amir* okur ve Radloff sözlüğündeki anlamları verir: 'sükûnet, sakinlik; sulh, barış; dinlenme, istirahat etme'. Bu okuyuşun daha önce L. Bazin tarafından dile getirildiğini belirten Sertkaya *marımınça* okunagelen yapıyı ise *amırımınça* '(benim) sağ, hayatta olduğum zamanki gibi' biçiminde anlamlandırır (2012: 443-444). Belki sözcük olarak bu anlam uygun gibi görünse de satırın anlamsal bütünlüğü ile uyumadığını söylemek gerekir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yine de bu okuma ve anlamlandırma farklı bir görüş olarak değerlendirilebilir. Yazıt üzerinde çalışanlarca dile getirilen diğer sorunlar ise daha çok runiform alfabede iki ünlünün bir işaretle gösterilmesi ile ilgilidir.

2. Yazıtın İlk Satırı

Yazıtın ilk satırını oluşturan *uygur yérinte yaqlakar kanta kel[tim]* “Uygur ülkesinde Yaqlakar Han’dan geldim” ile 2. satırdaki *kırkız oğlu men buyla kutlug yargan men* “Kırkız oğluyum (Kırgızlardanım). Buyla Kutlug Yargan’ım” cümlesinde, yazıt sahibinin Kırgız olduğu, Buyla Kutlug Yargan unvanına sahip olduğu ve en önemlisi Uygur ülkesinde Yaqlakar Han’ın yanına herhangi bir nedenle (elçilik?) gittiği ve oradan geri döndüğü düşünülmüştür. Yazıtın hangi dönemde dikildiğinin anlaşılabilmesi için yanıt arayan sorular bulunmaktadır:

1. Yazıt kahramanı nereye gitmiştir veya Yaqlakar Han nerede oturmaktadır?
2. Yazıt kahramanı nerede oturmaktadır ve nereden nereye gelmiştir?

Yazıt üzerinde çalışanların ilk satırın son bölümünü üç farklı biçimde okudukları ve anlamlandırdıkları görülmektedir. İlk zamanlar, sözcükleri ayırt etmede kullanılan üst üste iki noktadan hareket edilerek *kan ata* ‘han baba’ biçiminde okunduğu ve anlamlandırıldığı bilinmektedir. Ancak bazı araştırmacılarca, üst üste iki noktanın, sözcüğün içerisine de konduğunda dair örneklerin bulunmasından dolayı ibare, *kanta* ‘handan’ biçiminde okunur ve anlamlandırılır. Yazıt kahramanının Kırgız olduğu ve Uygur Kağanlığı’na gönderilmiş bir elçi olabileceği düşünülür. Ancak ilerleyen satırlar da göz önüne alındığında yazıt kahramanının nereden geldiği ve nereye gittiği belirsizdir. Ayrıca yazıt kahramanının nerede oturduğu da önemli bir sorun olmakla birlikte yazıtın dikildiği yer de satır üzerinde anlaşmaya engel olur. Üçüncü görüş ise daha çok S. G. Klyaştorıy (1959: 162–163) ve ardından L. Bazin (1991: 96–97)’in önerdiği *kan ata* ibaresindeki *at-* fiiline zarf-fiil eki getirilerek yapılmış olduğu ve fiilin ‘atmak, kovmak, sürmek’ anlamında olabileceğidir. Bazin *at-* fiiline ‘jeter, rejeter’ anlamını verir ve satırı bütünüyle “Du pays des Uygur, je suis parvenu à rejeter le Khan Yaqlakar” biçiminde anlamlandırır. Bazin’in, yazıtın Uygur Kağanlığı yazıtlarından sayılmasına temel itirazı, Uygurlardan bir hanın nasıl hem Kırgız olduğu hem de yüksek bir unvana sahip olmasındadır. Bu nedenle yazıtın 840’tan sonraki bir dönemde, orta ve kuzey Moğolistan’ı ele geçiren Kırgızlara ait olması gerektiğini belirtir (1991: 97). Benzer bir görüş de M. Mori¹’ye aittir. Mori de satırda *at-* fiilinin olması gerektiğini belirtir (1992: 158–161). *at-* için bk. (ED 36a–b).

Yazıtın ilk satırıyla ilgili üzerinde durulması gereken bir başka ve önemli konu da satırın sonunun nasıl bittiğidir. Ramstedt’in verdiği runiform metinde satır, *k* ve *l* harfleri ile bitmektedir. Ramstedt satır sonunun, *t* ve *m* harfleriyle tamamlanabileceğini ihtiyatla belirtir (1913: 6). Satırın sonundaki eksik bölüm Malov’da da aynıdır (1926: 66). İlk naşirlerden sonraki araştırmacıların neredeyse tamamı satırı, *kel[tim]* biçiminde tamamlamıştır. N. Bazılhan’ın verdiği çizimde ise *t* ve *m* harflerinin izleri olduğu belirtilmiştir: http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/440.gif. Tabii hangi tarihte kaybolduğu bilinmese de yazıtın hâlen kayıp olması, Bazılhan’ın bu iki harfin izlerini, yazıtı görerek mi belirlediği sorusunu akla getirmektedir. Satır, *keltim* ‘geldim’ biçiminde tamamlandığında yukarıda da sözü edilen çeşitli sorular akla gelmektedir. Yani yazıt kahramanı nereden, nereye gelmiştir? Ramstedt’in verdiği fotoğrafın güvenilirliğinden hareket ederek satırın sonu *keltim* değil de *keligme* biçiminde tamamlanabilir. Bu durumda Klyaştorıy, Bazin ve Mori’nin önerdiği *at-* fiili satırın anlamsal bağlamıyla daha uyumlu hâle gelmiş olur: (1) *uygur yérinte yaqlakar kan ata kel[igme]* (2) *kırkız oğlu men buyla kutlug yargan* “Uygur ülkesindeki Yaqlakar hanını sürerek gelen (2) Kırgız oğluyum (Kırgızlardanım?). (Ben) Buyla Kutlug Yargan(’ım).”

3. Sonuç

Suci Yazıtı Moğolistan’da bulunan ancak daha sonra kaybolan ve bugün nerede olduğu bilinmeyen önemli yazıtlardandır. Yazıtta Kırgızların adının geçmesi ve yazıt kahramanının Kırgız olması yazıtın değerini daha da artırmaktadır. Yazıttaki sorunlarla ilgili çok şey söylenmiştir. Bunların büyük bir bölümünü ise yazıtın ilk satırı ile ilgili söylenenler oluşturmaktadır. Bu makalede yazıtın ilk satırının sonunun *kel[tim]* ‘geldim’ biçiminde tamamlanmasından kaynaklanan bir anlamlandırma sorununun varlığı üzerinde durulmuştur. *kel[tim]* ‘geldim’ biçiminde tamamlanan satırdan yazıt kahramanının nereden nereye

¹ M. Mori’nin 1992’de yayımlanan makalesinin varlığından haberdar ederek makalenin içeriği hakkında bilgilendiren meslektaşım Prof. Dr. Mehmet Ölmez’e teşekkür ederim.

geldiği gibi karmaşık bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Satırın sonunun *kel[igme]* ‘gelen’ biçiminde tamamlanması durumunda *kel[igme]* ‘gelen’ sözcüğünün, ikinci satırın başında bulunan *kırkız oğlu* ad tamlamasının sıfatı durumunda olduğu açığa çıkmış olmakta, böylelikle yazıt kahramanı bir yerden bir yere gitmemekte, *kel-* fiili ile Kırgızların orta ve kuzey Moğolistan’ı ele geçirme amaçlı gelişinden söz edildiği ortaya çıkmaktadır. Daha önceleri Klyaştorniy, Bazin ve Mori tarafından önerilen *ata* ‘atarak, sürerek’ zarfının satırın anlamsal bağlamına da uyduğu görülmektedir.

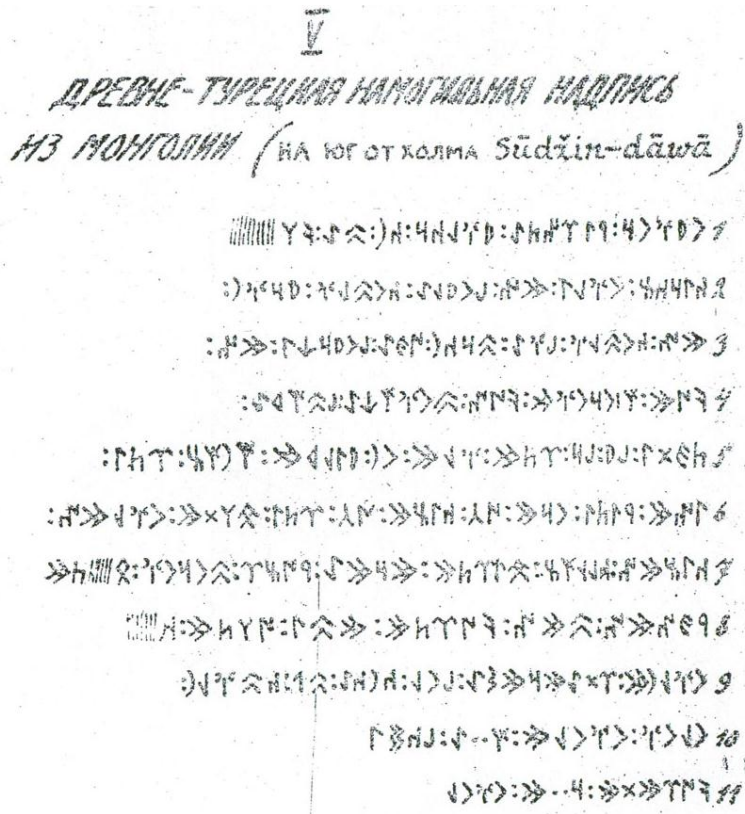
4. Kaynakça

- AYDAROV, G. 1971. *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.
- BATMANOV, I. A. 1959. *Yazık Yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Frunze.
- BAZIN, L. 1991. *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BERTA, Á. 2004. *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate.
- ED: CLAUSON, G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- ERDAL, M. 2004. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- KLYAŞTORNIY, S. G. 1959. Istoriko-kul'turnoye znaçeniye Sudjinskoy nadpisi. *Problemi Vostokovedeniya* 1959/5, 162-169.
- MALOV, S. Ye. 1926. *Obraztsı drevnetyuretskoy pis'mennosti s predisloviem i slovarem*. Taşkent.
- MALOV, S. Ye. 1951. *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, tekstı i issledovaniya*. Moskva-Leningrad.
- MALOV, S. Ye. 1952. *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstı i perevodı*. Moskva-Leningrad.
- MORI, M. 1992. “スージ碑文の一解釈 = 最初の三行について (Süci hibunno içi kaişaku —saışono sangyōni tsuite—)”, *古代トルコ民族史研究 /2/ Kodai toruko minzokuşi kenkyū II*, Tōkyō, 158-176.
- ORKUN, H. N. 1936. *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- RAMSTEDT, G. J. 1913. Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 30/3, 1-63.
- SERTKAYA, O. F. 1992. Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri. *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1-2 (1990) (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 325-334.
- SERTKAYA, O. F. 2001. Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2000, 307-312.
- SERTKAYA, O. F. 2012. Erzurumlu *Emrah* ile Yunus *Emre*'nin İsimlerinin Kökeni Nedir? veya Süryani Kökenli *Mar* “Öğretmen, Üstad” Kelimesi Göktürkçede Geçer mi?. *Türk Dili* 726, 442-446.
- ŞİRİN USER, H. 2008. Kan ağla- ve baş bağla- Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması. *Türkbilig* 16, 137-145.
- ŞİRİN USER, H. 2009. *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.
- TEKİN, T. 2000. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/440.gif

A. Text.

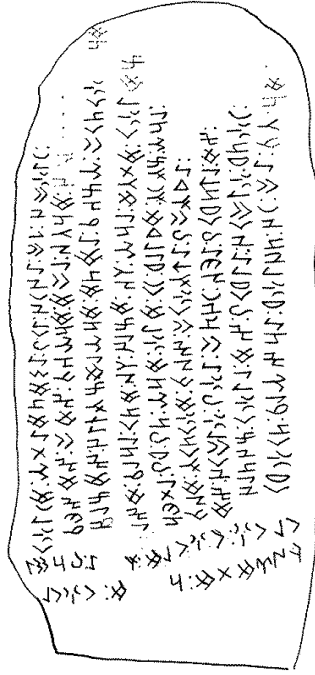
1 ||||| Y 3 : J 4 :) H : 4 H J 3 : D : J H H T 2 : 9 : 4 > 1 : D >
 2 :) 4 : 4 D : 3 : J 5 : > H : J 4 : D > J : H 3 : > : T 2 : J 1 : > : 4 H 4 H 2
 3 : H 7 : > : T 6 : 4 D > J : J 5 : E N :) H 4 : > : J 3 : J : 2 : J 1 : > : H : H 3
 4 : J 5 : > : J 4 : > : J 3 : > : H 2 : > : J 1 : > : H 2 : > : J 1 : > : H 2 : >
 5 : T 9 : H 8 : > : 4 7 : J 6 : > : > : > : J 5 : > : H 4 : > : T 3 : > : D 2 : > : T 1 : > : X 5 : E H
 6 : H 9 : > : J 8 : > : > : X 7 : > : T 6 : > : H 5 : > : T 4 : > : J 3 : > : H 2 : > : T 1 : > : H 9 : > : H 6
 7 > H 7 : > : J 6 : > : H 5 : > : T 4 : > : H 3 : > : J 2 : > : H 1 : > : T 9 : > : H 6
 8 ||||| H : > : H 5 : > : T 4 : > : H 3 : > : T 2 : > : H 1 : > : H 9 : > : H 6
 9 :) J 6 : > : H 5 : > : J 4 : > : H 3 : > : J 2 : > : H 1 : > : J 9 : > : H 6
 10 T 4 : > : H 3 : > : J 2 : > : H 1 : > : J 9 : > : H 6
 11 J 3 : > : H 2 : > : J 1 : > : H 9 : > : H 6

Ramstedt'in verdiği metin

Malov (1926)'un verdiği metin

Turkish Studies

Bazilhan'ın verdiği metin (http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/440.gif)